

AZ OKTATÁS MŰHELYÉBŐL

RIEDL FRIGYES PEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉGE¹

Riedl Frigyes pedagógiai tevékenységéről szólni hálás, de korántsem könnyű feladat, mert bár emlékét, alakját tucatnyi esszé, emlékbeszéd őrzi (melyeknek közös törekvése a kihunyó emlékezet képeit – Riedl egyéniségét, gesztusait, előadásainak légkörét – maradandóbb formába menekíteni), ámde végigolvasva e többnyire rangos írásokat, az is szembetűnő, hogy valójában egybevágó képek sorát kapjuk; Riedl alakja rezzenéstelenül és változatlanul áll előttünk. Első előadásaira még Juhász Gyula emlékezik,² s talán egyik utolsó képét egy visszatérő öregdiák (Gyergyai Albert) rögzíti, aki 1920-ban így kiált fel: minden megváltozott az egyetemen, csak Riedl a régi!³

A Riedl-irodalom tetemes részét láthatóan a hálás tanítványok visszaemlékezései adják, akik egy nagyszerű professzor emlékének adóznak, sokkal szűkszavúbban szólnak a középiskolai tanárról, tankönyveiről, oktatásügyi eszméiről. Úgy érezzük, ma inkább e kevéssé érintett területekről kell részletesebben beszélnünk.

Négy évtizedes tanári pályafutásának nagyobbik felét, 25 esztendőt töltött a Belvárosi Reáltanodában.⁴ 1880-tól mint segédtanár, majd 1881-től 1904-ig a magyar és német nyelv, ill.

¹ Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság kaposvári vándorgyűlésén 1981. április 24-én.

² *Juhász Gyula Összes Művei*. Bp. 1969. 7. k. 62–64.

³ Gyergyai Albert: *R. F. Nyugat*, 1920. 793.

⁴ V. Reáltanoda u. 7., ma: Eötvös Gimnázium

irodalom rendes tanáraként tanított a főváros első – még a Bach-korszak idején alapított – reáliskolájában. Az osztrák eredetű intézménnyel szemben, amelyben 1861-ig német nyelven folyt az oktatás, érezhető a közvélemény idegenkedése. A 70-es évek közepén azonban már zsúfolásig megtöltötték a termeket a kishivatalnokok, iparosok gyakorlati pályákra igyekvő gyermekei. Trefort miniszter 1875-ös rendeletei hatására bevezették a nyolcosztályos képzést, a reáliskola érettségit adó, tudományegyetemi továbbtanulásra is jogosító intézménnyé lett; a 90-es években már jómódú, magasabb állású apák is ide hozzák technikai-műszaki pályákra igyekvő fiaikat, mivel az 1883-as évi törvény a gimnáziummal egyenrangú középiskolaként említi. Érdeklődési körünket tekintve nem közömbös, hogy a magyarórák száma a gimnáziuméval megközelítőleg azonos, bár a reáliskolák a természettudományi tárgyakat és az ún. modern nyelveket helyezték előtérbe.

Élete fénykorát nem egyetemi éveiben jelölte meg. Egyetemi tanárként gyakran megállt a Belvárosi Reáltanoda előtt. „Itt töltöttem pályám legjobb éveit. Tanítványaimmal beszélgetve szerettem tanítani” – vallotta meg hallgatóinak. (Pedig rajongó tanítványban és elismerésben az egyetemi évek alatt sem volt hiány!) Talán mert tanár és tanítvány közvetlen kapcsolata inkább a középfokú oktatásban valósítható meg, s neki ez emberközelség lételeme volt. Mert lelkiismeretes tanári munka mellett tudományos tevékenységre is futotta idejéből. (Ekkor írja feltűnést keltő cikkeit, Arany-könyvét, sikeres tankönyveit, maradandó emlékbeszédeit.⁵)

Mégis, ez általa jelentősebbnek tartott szakaszcsoportról szólnak oly szűkszavúan az emlékezések. Mindez nem tanítványai hűségén múlott, hiszen érettségijük után még 30 évvel is ki-mennek a Kerepesi temetőbe, és meghatottan állják körül

⁵ *Egy névtelen levelei a szerkesztőhöz. 1883–1884., Arany János 1887., Rhetorika 1888., Poetika 1889., Péterfy Jenő 1900.*

osztályfőnökük sírját, hanem azon, hogy bár reáliskolai tanítványai közt nem ritka a magas állású tisztviselő, mérnök – literátor nem volt köztük. A Riedl-irodalom legkevésbé időtálló, de annál több ragaszkodást mutató részét, középiskolai tanításairól szóló szerény kötetecskéket lapozgatva (amelyeket a hűséges Hofbauer Aladár adott ki)⁶ ekképp jelenik meg előttünk Riedl Frigyes, a középiskolai tanár: Mindig derűsen lépett tanítványai közé, és pusztá megjelenése – magas, karcsú alakja, finom modora – csendre, fegyelemre intett. Ritkán ült a tanári asztalhoz, tanítványai közt sétálva oktatott. Kalkuluskönyv nélkül ismerte növendékeit, leckével ritkán terhelte őket, de a számonkérésben igényes volt, nála egyetemi rendszerű kollokválások voltak. Az alsóbb osztályokban a helyesírásra fektette a fő súlyt, mindvégig sokat adott az írásbeli dolgozatokra. A visszaemlékezések szerint a 4. osztályban örömmel foglalkozott Arany *Toldijával*, az 5.-ben *Rhetorikájából*, a 6.-ban *Poetikájából* tanulhattak növendékei. Az utolsó két évfolyam irodalomtörténeti előadásai váltak a legemlékezetesebbé – a reneszánszról tartott órán Mátyás udvarába bővülte tanítványait, lelkesülten adott elő Kossuthról (*Rhetorikájában* a szónoki beszéd legszebb példajaként idézi július 11-i beszédét). Legmaradandóbb előadásai Kazinczyról, Vörösmartyról, Petőfiről és Aranyról hangzottak el, egyetemi működése során is kedvelt témái maradtak.

Hatókörét kiszélesítették, megsokszorozták tankönyvei, révükön tízezrek számára válhatott szellemi kalauzzá, s vált is értő tanárok közvetítésével. Péterfy Jenő, aki lemondóan nyilatkozott a korszak iskolakönyveiről, Riedl *Poetikáját* a tankönyvek mintájaként emlegette tanítványai előtt.⁷ Benedek

⁶ R. F. középiskolai tanítása Arany Jánosról. Bp. 1926.; R. F. középiskolai tanítása Vörösmarty Mihályról. Bp. 1927.; R. F. középiskolai tanítása a magyar regény történetéről. Bp. 1928.; R. F. középiskolai tanítása Kazinczy Ferencről. Bp. 1931.

⁷ Vö. Zimándi P. István: Péterfy Jenő élete és kora. Bp. 1972. 292.

Marcell tanult és tanított is Riedl könyveiből, ő jegyzi fel, hogy e tankönyvek hatására aránylag sokan választották az irodalomtanári pályát.⁸

A 19. sz. második felének nyelvi és irodalmi tankönyvei közt kutatva két szerzetestanár, Szvorényi József és Névy László nevével találkozunk sűrűn, s aligha véletlen, hogy e korszak irodalomelméleti tankönyveinek a megszerkesztése is az ő nevükhöz fűződik. Szvorényi *Ékesszólástana* (1851) és Névy László *Az írásművek elmélete, vagyis az irály-, költészet- és szónoklattan kézikönyve* (1870) – mint ez utóbbi már címével is jelzi – irodalomelméleti kézikönyv igényével készült az 1850–70-es évek középiskolái számára. Ennek az egykönyves egységnek a megbontója – nyilván egy új tanterv ösztönzésére is – Névy László *Rhetorikája és Poetikája* (1878, 1880).

A nyolcvanas évek végén jelennek meg Riedl tankönyvei: a *Rhetorika* 1888-ban, a *Poetika* a következő évben – e fejlődési szakasz harmadik, s hosszú időre irodalomelméleti tankönyveink legmagasabb szintjét is jelezve. „[Könyvem] az iskolában készült, azon szellemi kölcsönhatás alatt, mely érdeklődő tanár és figyelmes tanulók közt fennáll” – vallja Riedl a *Poetika* előszavában.

Hogy e könyvek valódi jelentőségét, érdemeit éreztessük az előzmények és az átdolgozások kettős tükre közé állítva kíséreljük meg bemutatásukat. Az első mutató külsőleges, könyvészeti adat: 1933-ig több mint tíz kiadást értek meg. A húszas évek közepétől (a *Rhetorika* 8. kiadásától, 1926-tól, a *Poetika* 7., 1925-ös kiadásától) kezdve Pintér Jenő átdolgozásában jelentek meg. Riedl könyveinek hangja józan, tudományos, horizontja európai – a Pintér-féle átdolgozásból kardcsörtetés, zabolátlan szenvedélyek hangja csap ki. (Bárd Miklós „ősmagyar érzésről” dalol, az irredenta Sajó Sándor a „volgai lovas” vízióját idézi, s a gyanús, álnév mögé búvó Végvári gyűlöletet és bosszút liheg.)

⁸ ItK, 1954/4. 432–436.

Az anyagelrendezésben, a szerkesztés külsőségeiben, a retorika és poétika értelmezésében (a prózai műfajok, ill. a költői műfajok elméletét értve rajtuk) láthatóan Névy a példa, tankönyveiről Riedl elismerő hangon szól előszavában. Ám Névy, akárcsak Szvorényi, szinte kizárólagosan elméleti anyagot sulykoltat tanulóival, Riedl könyveinek elsőként szembeötlő érdeme az ízléssel válogatott, bőséges szemelvényanyag. Olvasmányai megválasztásában egyik fő törekvése, pedagógiai alapeszméje érhető tetten, amely már a középiskolai katedráról is kellő nyomatékkal hangzott el, de kerekébb, aforizmatikusabb formájában egyetemi előadásából őrizték meg hallgatói: „Az irodalom tanára olyan ember, aki tud olvasni, és aki másokat is megtanít, hogy olvassanak.”⁹ A fenti célt szolgáló válogatását az értekező próza szemelvényei szemléltetik: Kemény Zsigmond *Vörösmartyja*, Gyulai *Eötvös-tanulmánya*, Beöthy értekezése a tragédiáról, s a kritikus Aranyról sem feledkezik meg. A balladaköltő Aranyt a történetírás szemelvényei közé illesztett Greguss-tanulmány mutatja be. (*Szondi két apródja*) A Pintér-féle kiadásban már Bartha Miklós, Rákosi Jenő és Herczeg Ferenc értekezései találhatók!

S ha beleolvasunk az elméleti részbe, a regényről írottak – egybehangzóan középiskolai tanításaival¹⁰ – a magyar regény legnagyobb teljesítményét Eötvös és Kemény műveiben jelölik meg, amit pedig a szerkesztés hibájaként kellene fölemlíteni, hogy a regényről *Rhetorikájában* és *Poetikájában* is szól, az elmélyítést, rögzítést szolgáló eljárás.

És még egy rendhagyó fogás: retorikai szöveggyűjteményében nem a szónoki beszédnek biztosít első helyet, bár rangos példáit idézi: Kossuth, Deák, Pázmány beszédeit, Periklészt és Mirabeau-t. (Ez utóbbi kettőt Pintér Apponyira és Prohászékára cserélte.) A retorikai olvasmányok élére a történetírás szemel-

⁹ Gyergyai Albert: i. m. 795.

¹⁰ Vö. R. F. *Középiskolai tanítása a magyar regény történetéről*. Bp. 1928.

vényei kerültek. A Névy-könyvből eredő szerkesztési elv Riedl kezén tendenciává érik: „Történeti érzetünk úgy sincs még kellőleg kiképezve: csak hasznunkra válhatik, ha a magyar középiskola a történeti tudat keletkezését behatóbban fejtegeti.”¹¹ A történetírás szemelvényeinek válogatását, szövegszerkesztését máig példaadó módon oldotta meg: Szondi és Zrínyi alakja köré vonva historikusok és kortárs történészek tanúságtételét, végül az irodalomtudomány aspektusából is megmutatva tárgyát – sok szempontú vizsgálódásra, vélemények szembesítésére, kritikai ítélkezésre – gondolkodásra nevelte olvasóit, tanulóit.

Tankönyveinek sokat hangoztatott érdeme, az induktív módszer, a *Poetika* előszavában programszerű kifejtésben olvasható:

„E poetika általán inductív fejtegetésekkel magyarázza tárgyát; az olvasmányok megelőzik az elméletet. Miként a természettudományokban a tanítványokkal figyeltetjük meg a jelenségeket, úgy járhatunk el a költészeti termékek tanulmányozásában és osztályozásában is: az olvasmányok alapján egybeállítjuk a megfigyelt közös jellemvonásokat, melyek egyik műfajt a másiktól megkülönböztetik.” (*Poetika*, 1889.)

Tudósi felkészültségről, művelődéstörténeti tájékozottságról tanúskodnak tankönyvei. Becsült professzoraira: Gyulaira, Gregussra és egykori középiskolai tanárának, a szigorú Heinrich Gusztávnak műveire is alapítja mondandóit. De ösztönzőleg hatott apjának, Riedl Szendének (kitűnő szöveggyűjtemények és nyelvtankönyvek szerzője!) példája és nem egy eszméje is. *Rhetorikájában* Macaulay történeti esszéinek hangja, a francia retorika világossága kamatozik; és még egy fontos, az egész pályát érintő megjegyzés: „A külföldi írók közül legtöbbet tanultam H. Taine és Schopenhauer aesthetikai műveiből.” *Poetikájának* esztétikai alapvetése, a művé-

¹¹ *Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv*. Bp. 1888. Előszó

szetek világos osztályozása, a függelékbe csempészett képzőművészeti tájékoztató – tudatos művelődéstörténeti alapozás.

Megközelítőleg sem volna teljes a kép, ha röviden nem szólnánk világirodalmi kitekintéseiről. Riedl magyar poétikát és magyar retorikát írt. Igaz, nem magyarkodót és nem szólamosat! (Beöthy vádjá, amely hazafiatlansággal illetve tankönyveinket, Riedlnek is szólhatott!) Egyik első dolgozatának alaptételét érvényesíti tankönyveiben:

„Egy történelmi nép művelődése és eszmeköre sem fejlődött ki egészen önállóan, csak magából[.] Annak meghatározása[.] hogyan dolgozta fel az illető nép saját jelleme szerint az átvett eszméket, leginkább deríthet fényt egy nép vagy egy korszak szellemi állapotára[.] A különböző népek szellemi életének e kapcsolata legvilágosabban mutatkozik az irodalomban[.]”¹²

A magyar regény fejlődése kapcsán a francia és az angol regényről szól, Balzacról és Dickensről, s ajánló szándékkal részletesen Cervantes nagy regényéről is. A drámai részben pedig a görög klasszikusok mellett kitér az ind drámára is, majd Shakespeare-re és a francia klasszicizmus képviselőire.

Tankönyveit természetesen az ifjúságnak szánta („röviden és határozottan” – ez volt az elve a megfogalmazásban), de tanári vezérkönyvnek is megfeleltek. Talán rejtett célja is volt ez, hogy igényességre, állandó készülésre ösztönözze kollégáit.

Ez a tanárra való figyelés, a tanár központi szerepének hangsúlyozása hatja át legfontosabb oktatásügyi cikkeit is. *Az egységes középiskola* (1893) címen írt tanulmánya évtizedes tapasztalatait és apjának, Riedl Szendének kedvelt eszméit összegezi, aki harminc évvel korábban a gimnázium újjászervezéséhez adott irányeszmeit.¹³ Ma már nem a polémia tárgya

¹² *Kazinczy Ferenc és a német irodalom*. Budapesti Szemle, 1878. 35. sz. 3–5. (klny.)

¹³ *Irányeszmeék a magyarországi gymnasiumok újjászervezéséhez*. Pest, 1864.

az érdekes, hisz az egységes középiskola tervét – amelynek „szellemi egyenruhája” ellen Riedl hadakozott – nemhogy elvetették, hanem a húszas évek közepétől háromféle középiskolát hoztak létre. E tanulmány helyzetfelismerésében, a tanár szerepének hangsúlyozásában figyelemre méltó:

„Az iskolák hiányosan vannak fölszerelve, a tanárok rosszul vannak fizetve, a tantervek meg az iskolakönyvek gyakran homályosak, a tanítás módszerei sok helyütt még tökéletlenek, a felügyelet inkább külsőleges, a tanárképzés teljesen fejletlen[. . .]”, (*Az egységes középiskola*. Bp. 1893. 7.)

A tantervfaragás divatja s a kapkodó reformokkal való léktöméssel szemben egyetlen javaslata van:

„Az igazi tanügyi reform főtárgya mindenkor a tanár, aki a tanárt tökéletesíti, tökéletesíti tanítványait. A tanárokkal együtt emelkedik a tankönyvek, a tanítás, az iskolai rend, a tanítványok, a közműveltség színvonala[. . .]” (uo. 41.)

Láthatóan nem rétegpolitika ez, a rész helyett az egészet tekintő művelődéspolitikai állásfoglalás.

Fél évtizednyi egyetemi működés elegendő számára, hogy átlássa az egyetemi oktatás szervi bajait, s a Budapesti Szemlében legsúlyosabbként említse, hogy célt és hallgatót figyelmen kívül hagyva egyetemünk a német egyetem szolgálai másolata. A korlátlan tanulási szabadság megszigorítását javasolja, hisz ezzel álhallgatók tízezrei élnek vissza. A formális indexláttamozás helyett pedig a képzés gyökeres reformjára van szükség. Szervezeti formát kell teremteni tanár és hallgató együttes tevékenységének, amelyben „[. . .] a tanár fiatalabb munkatársának tekintse a hallgatót, akivel együtt dolgozik, kutat, személyes irányításával bevezetve a tudományba”.¹⁴

A gyakorlati megvalósításban is mintaszerű példát adott. Egyetemi szemináriumai (miként előadásai is) az érdeklődés

¹⁴ *Az egyetem reformjához*. Budapesti Szemle, 1910. (klny.)

középpontjában álltak tartalmi-formai újszerűségük okán. Riedl ezen a téren is tudatos nevelőgyéniségnek bizonyult. Greguss Ágostra hivatkozva igyekezett társasági-társalgási formákat teremteni – sokat emlegetett teáiról van szó –, a tanár fellépését, társasági biztonságát, mindezzel társadalmi szerepét szándékozott megalapozni. Persze ez csak a külső forma, szemináriumai elsősorban „olvasni tanító” szemináriumok, ahol a szövegelemzés módszereibe vezette be hallgatóit. – Mondják, akkor volt igazán elemében, ha verset „taglalt”.¹⁵ Rengeteg adatot gyűjtött össze, apró jelentéktelenségeket is, sorról sorra vette a verset, bevilágított az alkotás munkájába, kimutatta az élményeket, vázolta a kort, a miliőt – végül különös, lágyrekedtes hangján felolvasta a verset. Hatásának egyik bizonyítéka, hogy még halála után két évtizeddel is jelennek meg az ő óráira, az ő módszereire emlékező, az ő emléket hirdető verselemző, metodikai munkák.¹⁶

Egyetemi előadásairól – arról a tizenöt esztendőről, amelyet 1905 és 1921 között Gyulai utódként eltöltött a budapesti egyetemen – kimerítő részletességgel szóltak tanítványai,¹⁷ ezért sem kívánunk ezzel részletesen foglalkozni, továbbá azért sem, mert egyetemi működése szorosan összefügg irodalomtudományi tevékenységével, kutatási eljárásaival, Taine módszerének átültetésével.¹⁸

Egyetemi előadásainak egy-egy vonatkozása azonban – mint nagy nevelőerővel ható tényező – pedagógiai szempontból is említést igényel.

¹⁵ Vö. Gyergyai Albert: I. m. 796.

¹⁶ Biczó Ferenc: *A magyar vers korszerű tanítása*. Kaposvár, 1942.

¹⁷ Kuncz Aladár Nyugat 1909. 309–313.; – Gyergyai Albert i. m., – Király György Nyugat 1921. 1976–77., – Hoffmann Mária Bp. 1923., – Juhász Gyula i. m., – Reichard Piroska Nyugat, 1926. 161–172., – Benedek Marcell i. m.

¹⁸ A kaposvári vándorgyűlésen önálló előadás hangzott el – Tarnóc Mártontól – R. F. irodalomtudományi tevékenységéről. Megjelent It, 1981/3.

Lelkiismeretessége, ahogyan előadásaira felkészült; mondják, 8–10 órát is egyre. Mindent újraolvasott, a művekkel való friss találkozás élménye adta előadásainak ihletettségét, emocionális telítettségét. Évről évre nyomatékkal megismételt tanítása: „Térjünk vissza az eredeti forrásokhoz!” – nem csupán a filológusnak szóló tanács.

Továbbá az, hogy volt bátorsága az újhoz. Hogy a fiatal tanárnemzedék figyelmét az irodalom újabb fejleményeire irányítsa az 1913/14-es oktatási évben – 58 évesen – belekezd az 1867–1900 közötti korszak tárgyalásába. (Az egyetem irodalomtörténeti előadásainak időbeli határa Arany János volt!) Riedl Vajdáról, Reviczkyről, Komjáthyról adott elő,¹⁹ s szemináriumain Adyval is foglalkozott.

Egyetemi előadásainak tudományos értéke, a szövegek sorsa önálló értekezés tárgya lehetne. A Horváth János-emlékbeszédéből (1928) gyakran citált megállapítás, hogy: „[. . .] a Riedl-jegyzetekben elrejtve lappang egyik legnagyobb arányú s legeredetibb fölfogású irodalomtörténetünk”²⁰ – már a harmincas években bírálatban részesült Schöpflin recenziójában,²¹ s napjaink kitűnő összegezőjének – Németh G. Bélának – is az az álláspontja, hogy valódi rendszerezést szemléleti korlátai miatt nem is adhatott.²² De ahogyan a Riedl-tanítványok összegyűjtötték előadásainak szövegeit, s növendékeikkel lemásoltatva kiadatták,²³ az a hagyományápolásnak, az

¹⁹ R. F.: *Vajda, Reviczky, Komjáthy*. Kaposvár, 1932.

²⁰ Horváth János: *R. F. I. tag emlékezete*. Bp. 1928. 26.

²¹ Nyugat, 1933. 137–138.

²² *A magyar irodalom története* Bp. 1965. IV. k. 992–995.

²³ A Vajthó László által szerkesztett Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatban jelentek meg Riedl egyetemi előadásai: *Vajda, Reviczky, Komjáthy*. Kaposvár 1932. MIR 22., – a Kaposvári Egyesületi Leánygimnázium önképzőkörének kiadása, *Madách*. Bp. 1935. MIR 16.; – *Kölcsey Ferenc*. Bp. 1939. MIR 42., – *A magyar dráma története*. I. k. Bp. 1939. MIR 43. a budapesti Széchenyi István gimn. önképzőkörének kiadása; – *A magyar dráma története* II. k. Bp. 1940. MIR 44. a budapesti Szent István gimn. önképzőkörének gondozásában.

irodalommal való foglalkozásnak tantárgypedagógiai mintapéldája. Bárcsak ma is akadnának követői!

És végezetül, talán legmaradandóbb érdeme, ahogyan tantárgy-szeretetre – nevezzük meg: irodalomrajongásra – nevelte hallgatóit; ebben az értelemben aligha túlzás a gyakran leírt mondat: a legjobb magyar tanár volt!

E kettős évforduló kapcsán egy nagy hatású pedagógus-egyéniségre emlékezve, talán arra is volt módunk, hogy a tanári hivatás lényegi összetevőiről szóljunk. Riedl Frigyes megteremtette az elmélet és gyakorlat ritkán tapasztalt egységét, rendelkezett annyi energiával és szellemi tartalékkal, hogy négy évtizeden keresztül emberséggel foglalkozhassék növendékeivel, s még arra is jutott, hogy tankönyveket írjon és az egész társadalmat érintő oktatáspolitikai kérdésekben nyilatkozzék.

Számtalanszor újrafogalmazott és nyilvánított gondolata, hogy műveltségünk lét és nemlét kérdése, egyetemi székfoglalóján így hangzott el: „A jövő Magyarországa a tanárok kezében van!”²⁴ – s ez akkor sem csupán a pedagógus-társadalom számára szóló figyelmeztetés volt.

SZAKÁCS BÉLA

²⁴ 1905. szept. 27-én, vö. Reichard Piroska: *Riedl tanár úr*. Nyugat, 1926. 161–172.